

Irodalmi Szemle.

Arad vármegye és Arad szab. kir. város története.

Irtá: Dr. Márki Sándor. Második rész a török hódolástól napjainkig. Arad, 1895. Kiadja a monographia-bizottság. K. 4°. XIV. és 911.

Egy munka befejező kötete fekszik előttünk, mely roppant terjedelménél fogva imponál s nem mindennapi munkásságról tesz tanúságot. Végig lapozva az előszót s terjedelmes tárgymutatót és tartalomjegyzéket, nem közönséges érdeklődés ébred bennünk a munka iránt, mely azon mértékben fokozódik, mennél tovább haladunk magának a könyv beltartalmának megismerésében. S itt mindjárt ki kell jelentenünk, miszerint monographiai irodalmunk Márki Sándor legújabb alkotásával, egyikével gyarapodott a legjobb és legalaposabb munkáknak.

A terjedelmes negyedréti könyv a XXIX-től a LXV. szakaszig terjed, 262 képpel és ábrával, mind kifogástalan, szép kivitelben; valamint általában a csinos kiállítás, szép papír és nyomás dicséretére válik a „Réthi és fia czégnek“, melynek nyomdájából a mű kikerült.

Szerző felettén érdekesen ecseteli a török hódoltság s a német befolyás küzdelmét egymással; az első bukásának okait és következményeit s az utóbbi hatását nemcsak Arad városára, hanem a megyére is; valamint a német befolyás bukását olyannak tünteti fel, mint a mely a Bocskai István nemzeti törekvéseinek és hazafias szellemének elmaradhatatlan következménye volt. A Bethlen Gábor korszaka Arad megye végzetes veszedelmét jelzé; a szerencsétlen lakosság megfogyva számban és tekintélyben egyik kézből a másikba megy át, mialatt végső pusztulása előkészül és végbemegy. Bethlen Aradot Lippával együtt átadja a töröknek, hogy egy lázadást megfenyítsen, mely Erdély és fejedelmének fölénye ellen volt intézve. Törökök, tatárok dúlják, fosztogatják a megyét minden irányban, mely nemsokára kietlen vadonná lesz, melynek sem magyar, sem német, sem török nem veszi hasznát. Az országgyűlés ilyen körülmények közt Arad megyét eltörli a törvényhatóságok területének soraiból s Zarándhoz csatolja, mi által szorosabban Erdélyhez fűződik. A helyzet I. Rákóczy György és utódai alatt csak lassan fordul jobbra; s Arad csak akkor kezd újból életjelt adni magáról, midőn a szerencsésen megindult tizenhét éves háború derűje a Maros melléki vidékre is rá veti a reménység első sugarát. Arad

vármegye felszabadulása a török járom alól újabb történelmének kedvező fordulópontja; a belső küzdelmek és politikai pártoskodások mellett is most már gyorsabban és biztosabban emelkedik fölfelé. Még ugyan Zaránd megyével közös területet képez, de növekedő politikai jelentőségénél, valamint értelmi fontosságánál fogva — a magyar nemzeti elem kellő érvényesülésével — mind jobban kidomborodik s érvényesíti történelmi befolyását a törvényhatóságok sorában. Nagyobb szabású betelepítések a birtokviszonyok rendezését teszik szükségessé, mi nem múlik el nehéz küzdelmek nélkül, ámbár a birtokos nemesség száma elenyésző csekélységre olvadt le. Ilyen körülmények közt új és élet-erős hajtások átültetése válik szükségessé.

De Temesvár szomszédsága, mely a karloviczi béke után még tizenkilenc évig török kézen marad, a határvédelemre való tekintetből szükségessé teszi az aradi határőrvidék katonai szervezését; mi a polgári elem anyagi és számbeli gyarapodását nem csekély mértékben apasztja vala meg. Az utolsó nemzeti felkelésben, Thököly és II. Rákóczy Ferenc mozgalmában élénk részt vett Aradmegye is; azonban katonai szervezete nem kedvezett a kuruczok törekvéseinek, kik tartós sikereket itt nem tudtak felmutatni. A szathmári béke jótékony következményei majd Temesvár visszafoglalása és Belgrád megvétele visszaadták Aradmegyének is sokáig nélkülözött létfeltételét, önkormányzatát.

A polgárosítás műve gróf Consbruch főispán közreműködésével javában folyt, midőn a kuruczvilág utolsó jelenetei folytak vala le a Peró és társai föle lázadásban, melynek politikai hátterét s valódi jelentőségét csak kevesen sejtették. Ezen időben a kamarai igazgatás Edelspacher Zsigmond kamarai tisztartó kezébe megy át, ki nagy érdemeket szerzett magának Aradmegye közigazgatási viszonyainak rendezése körül. II. József két ízben személyesen meglátogatja Aradot, mely alkalommal jóindulatának többféle találkozásunk.

Azonban a közbiztonsági állapotok Arad megyében sokáig nem javúlnak; rabló csapatok vonúlnak keresztül területén s ejtik rémületbe a védtelen vidéki lakosságot. Maga az alispán Forray András is a haramiak kezébe esik. Ezen garázdálkodások csak akkor érnek véget, midőn a betelepített lakosság legrakonczátlanabb része a ráczok, elhagyják a megyét és országot és Oroszországban új hazát keresnek és találnak maguknak. A Hóra lázadás következményei Aradmegyét sem hagyták érintetlenül; a nemzetiségi és kommunistikus izgatások itt is megérlelék véres gyümölcseiket. Tartós javulás e téren is akkor állott be, midőn II. József törekvéseinek eredménytelenségéről meggyőződött s az alkotmányt visszaállítá.

Az első tisztújítás Almásy Pál főispánsága alatt az új aera örvendetes bevezetésének tekinthető. A reform korszak báró Wenkheim József alatt, a nyilvános élet, a sokáig tespedező közszellem jótékony felfezdülésével kezdődik. Hogy Aradmegye és székvárosa a szabadság-

harczban milyen szerepet játszott s az ezt követő negyven esztendőben milyen átalakúláson ment keresztül, mindez szorosan össze van forrva nemzetünk legújabb történelmével, melynek egyik legérdekesebb, de egyszersmind leggyászosabb lapját képezi.

Aradvármegye és város monographiájának szerzője nemcsak nagy, hanem felettén hasznos munkát végzett; művének szelleme és irálya vonzó és tanulságos; alapos és körültekintő; forrásait valódi kritikai virtuozitással tudja megválasztani és csoportosítani s e tekintetben is magasan föléje emelkedik számos hasonló irányú műnek, melyek többnyire száraz anyag- vagy adathalmazot nyújtanak minden szakszerű választékosság és igazi történelmi érzék nélkül. A levéltári dohos bűz helyét Márki könyvében üde friss fuvalat pótolja; a lélekölő száraz forrásidézeteket gördülékeny élénkség és változatosság cseréli fel; észre sem veszszük, honnan szedi elő adatait, melyeket élvezetes alakban talál elénk; ez az oka, hogy a roppant imponáló folianssal csakhamar megbarátkozunk s nem szívesen tesszük le kezünkéből.

Ha mégis van valami, mit óhajtottunk volna a könyvben megtalálni, úgy az a kronológiai rendszer alkalmazása olyképpen, hogy az évszámok a lapok oldalain feltüntetve lennének. A tájékozást kevésbé iskolázott olvasónál ez, felfogásunk szerint, nagyon megkönnyítené.

Nem zárhatjuk be sorainkat a nélkül, hogy szerzőnek szép és nagy munkájának befejezéséhez őszinte szerencsekívánatunkat ki ne fejeznők, becses művét pedig a mívelt olvasó közönségnek a legmelegbben ne ajánlanók.

Dr. Lázár Gyula.

Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában.

A M. T. Akadémia történelmi bizottságának megbízásából írta: Dr. Csánki Dezső. Két kötet. Budapest 1890—1894. 8°. XII. és 788. s VIII. és 860. lap. Ára 15 frt.

A M. T. Akadémia idei nagygyűlésén az ez iránt fölkért bizottság a nagyjuttalom felét Csánki munkájának javasolta kiadni s indítványát a nagygyűlés csak azért nem fogadta el, mert e műben nagyon kevés tér juthatott a formai szépségekkel járó feldolgozásnak, a mit pedig az ügyrend szintén megkövetel.

Kétségtelen azonban, hogy ez a könyv az újabb magyar történetírásnak egyik legbecsesebb alkotása, mely tárgyához képest a rengeteg levéltári anyagot bámúlato gonddal és tájékozottsággal használja fel és szemünk láttára rekonstruálja a Hunyadiak korabeli Magyarországot. Hogy méreteiről némi fogalmunk legyen, álljon itt, hogy

az I. kötetben	26	megye,	197	vár,	253	város,	6.426	helység	s	4.370	birtokos,
a II.	>	12	>	188	>	204	>	6.447	>	3.457	>

összesen 38 megye, 385 vár, 457 város, 12.873 helység s 7.827 birtokos XV. századbéli történetét foglalta össze, holott a munkának még $\frac{2}{6}$ -e